

Výstava a kolokvium Fenomén zalánská madona

Podbrdské muzeum v Rožmitále
pod Třemšínem,
8. listopadu 2024 – 26. ledna 2025

Podbrdské muzeum v Rožmitále pod Třemšínem uspořádalo na přelomu loňského a letošního roku dva velmi významné počiny, které pro dané téma přinesly celou řadu nových poznatků. Prvním z nich byla výstava „Fenomén zalánská madona“ autorů Mgr. Rudolfa Šimka z Podbrdského muzea v Rožmitále pod Třemšínem a PhDr. Lenky Blažkové, Ph.D., z Hornického muzea v Příbrami. V galerii muzea byla otevřena od 8. listopadu 2024 do 26. ledna 2025. Více než tři sta exponátů představilo doposud největší soubor vystavených lidových dřevorezeb madonky, které jsou volnými kopiemi originální sošky Panny Marie Svatohorské. Její autorství se připisuje Arnoštovi z Pardubic a je uchovávána na Svaté Hoře u Příbrami, jednom z nejvýznamnějších mariánských poutních míst v českých zemích.

Název výstavy vychází ze skutečnosti, že se uvedené plastiky vyřezávaly ve vsích Zalány a Nepomuk u Rožmitálu. Při poutích na Svatou Horu u Příbrami patřily výrobky místních řezbářů k nejprodávanějšímu zboží. Tvorba zapomenutých řezbářů ze zapadlého koutu Podbrdsku

zaplavila v 19. století chalupy i kapličky po celých Čechách i za hranicemi.

Výstava se danému tématu věnovala v maximální šíři a zahrnula prakticky všechny možné aspekty pohledu na něj. Připomněla založení vsí Nepomuk (1727) a Zalány (1793–1795), které osídlili osadníci z panství Kout na Šumavě. Přiblížila historii zdejšího řezbářství a působení jednoho z nejlepších řezbářů Josefa Roma prostřednictvím jím vyřezaných rámečků, křížů, ozdobně řezaných nástavců, vzorů předkreslených na papíře, katalogů a objednávek, které dostával. Postup výroby sošky Panny Marie názorně ukázala rekonstrukce jeho jednotlivých fází i používané pracovní nástroje. Kromě dlát a výjimečně nožů to bývala i dřevoobráběcí stolice, hoblice nebo dřevěný soustruh, protože řezbáři se často věnovali i jiné práci se dřevem než řezbě.

Je třeba zdůraznit, že obsah výstavy je založen na dlouholetém výzkumu Rudolfa Šimka, který se z hlediska historie umění soustředil právě na ikonografický typ Panny Marie Svatohorské a její zalánsko-nepomuckou produkci. „Rukama“ mu prošlo více než 1 200 exemplářů těchto dřevorezeb, ale vybrané dřevorezby nechal zkoumat i dalšími obory: dendrochronologie poskytla určité možnosti datování, podobně jako pečeti, které se na soškách výjimečně dochovaly. Chemické analýze byla podrobena polychromie a barevnost plastik, pozornost byla věnována zlacení korunek a lemů pláště Panny Marie i Ježíška (nebylo

prováděno pravým zlatem) a také typům poškození, která se vzhledem ke jejich stáří (100–250 let) vyskytují na většině dochovaných dřevorezeb.

Samotné poutní místo Svatá Hora u Příbrami byla připomenuta velkoplošnou fotografií i předměty, jež k procesí také neodmyslitelně patřily: praporec a nosítka s oblečenou soškou madony. Scénu doplnil stylizovaný obchodní stánek s vystaveným různorodým poutním zbožím, v prvním patře pak snímky procesí v krocích.

V sále byla představena značná různorodost vyřezávaných sošek jak volně vystavených, tak ve vitrinách, včetně madon, ke kterým se vážou různé zajímavosti. Důležitou skupinu tvořilo deset nejstarších svatohorských madon, jež jsou řezány z lipového dřeva a odlišují se od sériové produkce. Jejich datování je doloženo vyřezaným letopočtem 1760 a u dvou z nich pečeti jezuitského řádu zrušeného roku 1773. Další vystavené figurální plastiky představily sošky Panny Marie Lomecké, sv. Jana Nepomuckého, sv. Floriána, sv. Anny vyučující Pannu Marii a odpovídajícího Krista. Nedořešenou zatím zůstává otázka určení ikonografického typu drobných sošek Panny Marie Bolestné, které nelze ztotožnit s žádnou z piet uctívaných v rámci České republiky. V literatuře je někdy ztotožňována s pietou uctívanou v západoslovenském poutním místě Šaštíň.

Jedním z výsledků výzkumu je vyhledání řezbářů v archivních pramenech. Znázorněný rodokmen nás seznámil s nepomucko-zalánskými

řezbářskými rody Romů a Pazderníků, které se v roce 1857 a 1863 sňatky propojily. Kromě prvních přímých předků uvádí výběr členů rodin v dalších sedmi generacích. Ty potomky, u nichž je doloženo dřevozpracující povolání (řezbář, soustružník, truhlář, lubář), a pak ty, o nichž se lze domnívat, že se stejně jako jejich rodiče živilí zpracováním dřeva.

V posledním oddílu výstavy v přízemí byly vystaveny madony, které jsou spjaty s několika českými i německými osobnostmi. Texty připomněly malířku Zdenku Braunerovou, básníka Julia Zeyera, spisovatele, grafika a významného badatele na Podbrdsku Jana Čáku a také spisovatele Františka Nepila. Německý etnograf Reinhard Haller publikoval práce o českých madonách hlavně v Bavorsku a kardinál Joachim Meisner, jenž vysvětil na osmdesát kněží z tehdejšího Československa, při této svátosti stavěl před oltář Pannu Marii Svatohorskou.

Nejzajímavější jádro výsledků výzkumu Rudolfa Šimka bylo soustředěno na ochozu prvního patra výstavního sálu. Je jím určení charakteristických rysů dřevorezeb Panny Marie Svatohorské ze zalánsko-nepomucké produkce 19. století a jejich přiřazení k jednotlivým řezbářským dílnám, mnohdy dokonce i k jednotlivým řezbářům a řezbářkám. Texty byly doplněny nákresy s vyznačením řezů, které jsou pro danou dílnu nebo řezbáře charakteristické. Produkci dílny či řezbáře dokumentovalo pět až osm madonek seřazených podle velikosti.

Skupina madon, jež je starší než výrobků rodin Romů a Pazderníků, je nápisem „1816“ datována do 1. třetiny 19. století. Pravděpodobně by mohla představovat výrobky nepomuckých rodů Haasů, Eisenreichů, Braunů či Kreslů.

V historii rozvětvené rodiny Romů jsou připomínáni zejména Vojtěch a jeho syn František. Ten je patrně nejslavnějším řezbářem z tohoto rodu. Zhotovoval nejenom madonky, ale i rozměrné kostelní sochy. Pro kostel Povýšení svatého Kříže ve Starém Rožmitále vyřezal rámy všech 14 zastavení křížové cesty, na Jubilejní výstavě v Praze roce 1891 byly jeho řezby oceněny bronzovou medailí a ve Vídni vyhrál první cenu ve velké řezbářské soutěži.

Jako „anonymní dílna“ rodiny Romů byla označená přesně vymezená skupina madon, u níž snad další výzkum objasní, zda by jejími autory mohli být synové Františka Roma Richard, Josef nebo Rudolf.

Rod Pazderníků zahrnuje zakladatele rodu Václava, jeho tři syny Vavřince, Františka a Antonína, všechny vyučené soustružníky. Toto řemeslo dědili i jejich synové a dcery, mezi něž patřili Florián Pazderník st., jeho syn Florián ml. a dcera Anežka. František Pazderník zhotovoval své řezby pouze nožem a jedním dlátem, jeho styl je natolik jedinečný, že jeho díla mu lze přiřadit s jistotou. Řezbářkou byla také jeho dcera Aloisie. Madony s prvkem rukopisu rodu Pazderníků jsou nejrozšířenějším typem dochovaných

Obr. 1. Zalánské madony zhotovené rodem Pazderníků. Foto H. Mevaldová, 2025.

madon. Pazderníkoví vyřezávali madony v sedmi velikostech od 23 do 54 cm, většinu jich však nelze přiřadit jako dílo konkrétního příslušníka rodu a ani blíže datovat.

Další anonymní dílna používající borové dřevo zahrnuje tři skupiny madon, nejsou však podobné dílům rodu Romů ani Pazderníků.

Anonymní dílnu představují i madony vyřezané z lipového dřeva, z nichž dvě jsou opatřeny pečeti používanou v letech 1796–1861. Vzhledem k použitému materiálu by mohlo jít o některou z dílen v Příbrami, kde jsou známy minimálně tři další řezbářské dílny, resp. firmy. Samostatný panel

byl věnován výraznému příbramskému řezbáři, soustružníkovi a pozlacovači Josefu Procházkovi st., zakladateli rozvětveného rodu profesionálních řezbářů, kteří v Příbrami působili až do poloviny 20. století.

Před 1. světovou válkou, kdy bylo podbrdské řezbářství ještě živé, nebyla pocítována potřeba ho připomínat. V následujících obdobích však byla tato tradice zapomenuta a k oživení zájmu o ni došlo až v 60. letech 20. století, kdy k němu přispěl i Jan Čáka. Přibližně od roku 1970 na ni začali navazovat regionální tvůrci jako Jan Hájek Dobříšský, Milan Hošek, Ján Chvalník, Jan Bondra a František Mácha. Mnozí z nich se v 90. letech 20. století stali také součástí betlémského hnutí.

Výstava představila nejen obrovskou šíři produkce řezbářských dílen v Zalánech a v Nepomuku u Rožmitálu pod Třemšínem, její velice zajímavou historii, ale téma „svatohorských madon“ zasadila také do širších souvislostí. Zásadní přínos představují výsledky výzkumu Rudolfa Šimka, který tyto dřevorezby rámcově datoval a přiřadil k jednotlivým dílnám a řezbářům. Návštěvníci se s fakty mohli seznámit prostřednictvím výborných textů, jež byly přehledné, odborné a zároveň přinášely zajímavosti k tématu. Vynikajícím doplňkem byly nákresy s charakteristickými rysy dřevorezeb madon jednotlivých dílen. Odborný přínos výstavy pro etnologii, dějiny umění, popřípadě historii je nesporný a odrazí se v katalogu, který bude k výstavě ještě vydán.

Druhým počinem, který v souvislosti s výstavou uspořádalo Podbrdské muzeum ve spolupráci s Etnologickým ústavem AV ČR, v. v. i., a Hornickým muzeem Příbrami, bylo kolokvium se stejným názvem jako výstava: „Fenomén zalánská madona“. Konalo se 21. ledna 2025 ve Společenském centru města Rožmitálu a bylo věnováno nepomucko-zalánské produkci dřevorezeb, použitím a sortimentu poutního zboží prodávaného na Svaté Hoře s přesahem do problematiky sériovosti v rámci dějin umění a řemesla. Účastníky přivítali Ing. Tereza Henklová Šámalová, vedoucí Podbrdského muzea, a PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D., ředitel Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. Starosta města Rožmitál pod Třemšínem Mgr. Pavel Bártil krátce promluvil také o tom, že zastupitelé města (jako zřizovatel muzea) přisuzovali výstavě pouze lokální význam a vůbec nečekali takový ohlas na výstavu, ani velkou účast na kolokviu (více než sedmdesát zúčastněných). V tomto směru splnily obě akce i ten účel, že v místě jejich konání byl fenomén zalánské madony uznán jako velmi významný.

Jako první vystoupil prof. PhDr. Ing. Jan Royt, Ph.D., DrSc., z Ústavu pro dějiny umění Univerzity Karlovy s příspěvkem *Drobná devocionální grafika jako médium šíření informací o milostných (zázračných) obrazech či sochách v období baroka v Čechách*. Týkal se forem této grafiky, jejich výtvarné podoby a způsobů jejího šíření. Nesmírně zajímavě referoval právě

o počátcích devocionální grafiky, která je doložena jako malba na pergamentu od 14. století a další techniky tisku nastupují v 15.–16. století. V období baroka tato produkce vrcholila a jedna z jejích forem byla devocionální grafika na papíru zdobená vypichovanými ornamenty. Podobně jako sošky Panny Marie mohla být i grafika dotýkána, v 19. století pak bývala jednou z předloh pro tvůrce drobných plastik.

PhDr. Markéta Holubová, Ph.D., z Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i., přednesla příspěvek *Svatohorské poutě v proměnách času*. Autorka analyzovala frekvenci poutí na Svaté Hoře u Příbrami z pohledu liturgického roku, agrárního kalendáře i z hlediska četnosti jejich konání v 17.–19. století. Věnovala pozornost také nedávné minulosti, geografickému radiu poutí na Svatou Horu, důvodům organizování, termínům i samotnému průběhu poutí. Prvotním motivem pro pravidelná děkovná procesí bývaly často požáry nebo epidemie, stejně jako tzv. Milostivá léta. Návštěvnost v baroku stoupala, před zákazem konání poutí Josefem II. ji tvořilo 90 000 poutníků, po odvolání zákazu po smrti panovníka stoupla na 130 000 osob. Nejvíce poutních procesí přicházelo z jižních Čech, popřípadě z Bavorska, naopak minimum z oblasti Krušných hor či z Moravy.

Zajímavá byla informace o zániku tzv. Andělských procesí. Byla to dětská procesí konaná od roku 1671 v Příbrami. Děti měly bílé komže a bílá andělská křídla. Procesí se konala původně 31.

Obr. 2. Část zalánské řezbářské produkce. Foto H. Mevaldová, 2025.

srpna, na den sv. Ignáce z Loyoly, který byl v barokní době ochráncem dětí. V 19. století se přesunula na 1. květen a zanikla až v roce 1948.

Příspěvek PhDr. Viktora Kovaříka z Národního památkového ústavu ÚOP Plzeň „*Statua Gratiſsae Virginis Sacro Montanae*“ aneb vybrané příklady zpodobení Madony Svatohorské v sochařských dílech doby baroka se zaměřil na odraz kultu Panny Marie Svatohorské u sochařských děl v exteriéru středních a západních Čech v období 17. a 18. století. Autor představil příklady mariánských sloupů s tímto zasvěcením z devatenácti lokalit, historii jejich vzniku včetně donátorů i pohnuté osudy některých z nich, několik z nich bylo poničeno nebo

zmizely. Příkladem je nedochovaná socha v Budyni nad Ohří, kde na fotografii z roku 1960 byl názorně vidět primitivní a chybný „restaurátorský“ zásah s nepochopením základních prvků, který byl patrně dílem místního řemeslníka.

Doc. Mgr. Martin Pavlíček Ph.D., z Univerzity Hradec Králové vystoupil s referátem *Ignác Rohrbach a kult Panny Marie Mariazellské pod Orlickými horami*. Maria Zell bylo nejslavnější poutní místo Rakouska, Panna Maria Mariazellská byla ochránkyní Rakouska a rodu Habsburků. Autor nejdříve představil nově identifikovanou sochu Panny Marie Mariazellské v Pulici (část Dobrušky), kterou vytvořil Ignác Rohrbach, jeden z nejvýznamnějších východočeských sochařů 18. století, usazený v Chrudimi. Poté se věnoval kultu mariazellské madony na Podorlicku a v Orlických horách, v oblasti mezi Policí, Dobruškou a Opočnem, jehož možným středem mohl být Rychnov nad Kněžnou, kde se nachází nejstarší z těchto soch. Zdejší zámecká kaple s vyobrazením sedmnácti madon z Čech a Moravy představuje rod Libštejnských z Kolowrat jako velkého mariánského ctitele, který mohl stát i za regionálním kultem Panny Marie Mariazellské. Svou roli mohla hrát i skutečnost, že Kolowratové byli nositeli řádu sv. Rouna, jež se uchovávalo v Mariazelli.

PhDr. Věra Smolová ze Státního okresního archivu v Příbrami se ve svém příspěvku *Obchodování na Svaté Hoře v 19. století* věnovala

objektům, které zde sloužily k prodeji poutnického zboží i občerstvení. Jejich množství od počátku překračovalo jak povolenou, tak únosnou mez a zabíralo prostor, který byl původně určen pro shromažďování poutníků. V letech 1773–1784 zde bylo povoleno pět krámků, ale nepovolené boudy a také ženy prodávající tzv. na nůších zabíraly celé prostranství před kostelem. V roce 1817 zde již stálo šedesát bud. Díky příbramskému Okrašlovacímu spolku byly v roce 1844 postaveny krámky zděné (poslední tři z nich byly zbourány až v květnu 1947). V roce 1911 klesl jejich počet na třicet devět, ale prodávalo se i mimo ně.

Ve svém referátu *Sériovost produkce voskového poutního zboží* představila PhDr. Lenka Blažková, Ph.D., z Hornického muzea v Příbrami voskařství jako řemeslo, postup výroby i široký sortiment výrobků: různé typy svící, voskové obětiny, figurky, sošky svatých, galanterie a upomínkové zboží. Voskařství bylo v Příbrami provozováno od počátku 18. století, zajištěný odbyt umožňoval, aby zde pracovalo několik voskařských dílen, ještě na počátku 20. století byly čtyři. Sortiment se prakticky neměnil, až ve 30. letech 20. stol. přišli někteří voskaři s inovacemi, které měly umožnit další trvání řemesla (např. auta, obilné pole, nebo embryo či figurku těhotné ženy pro ženy toužící po dítěti). Autorka představila také Ignatze Weinkammera z rakouského Salzburku, výrobce voskových figur chráněných skleněnými poklopy – „šturci“, který svými

artefakty od roku 1830 zaplavoval celou monarchii. V katalogu nabízel 89 typů madon a svatých ze 14 poutních míst, jež zhotovoval v deseti velikostech od 12 do 67 cm. Jeho produkce byla dobře dostupná až do roku 1914.

Sortiment zalánských řezbářů v druhé polovině 19. století představil v referátu Mgr. Rudolf Šimek z Podbrdského muzea v Rožmitále a Ústavu pro dějiny umění Univerzity Karlovy. V uvedeném období se již zalánští řezbáři ve své tvorbě neomezovali pouze na zpodobnění Panny Marie Svatohorské, ale rozšířili ji o další ikonografické typy (Panna Maria Lomecká a Panna Maria Bolesná) a o sošky světců. Nejčastěji byl řezán sv. Florián, dále sv. Anna vyučující Panu Marii, sv. Josef a Odpočívající Kristus. V produkci nebyly zastoupeny rovnoměrně, dosavadní kvantitativní průzkum znamená až sedmdesát exemplářů u Panny Marie Lomecké, ale jen tři sošky sv. Josefa. Řezbáři ze Zalán se nedrželi vždy přesně daného ikonografického typu. Přínosné pro určení zalánské produkce je dendrochronologické datování jednoho kusu Panny Marie Lomecké z dílny rodu Pazdeříků do období kolem roku 1871.

MgA. Eva Míčková, restaurátorka sochařských děl z Národního muzea referovala o *Restaurování typické nepomucko-zalánské či přibramské práce*. Věnovala se typům poškození těchto dřevěných plastik, která jsou zjistitelná vizuálním průzkumem, jako je např. odpadlá polychromie, uvolněná modelace, poškození způsobené

vlivem povětrnosti nebo působením červotoče. Představila výsledky průzkumů prováděných za pomoci rentgenového či infračerveného záření, provádění sond nebo použití výpočetní tomografie a komentovala jejich využití k restaurování. Věnovala se i metodám čištění artefaktů a obnově polychromie, kde se používají materiály, jež odpovídají těm původním (např. sádra a temperové barvy), upozornila, že místo skutečného zlata se používala jeho náhražka tzv. vachgold, vašgold, lakový nátěr, pod který se podkládala kovová fólie.

Kateřina Havlíková, řezbářka a restaurátorka, připravila příspěvek *Postup výroby zalánské madony* (v její nepřítomnosti ho představil Rudolf Šimek). Řezbář musel při sériové výrobě pracovat rychle, k tvarování figury sloužily jednoduché řezy. Výroba začínala přípravou materiálu, kterým bylo borové dřevo. Trojboký štěp se nahrubo opracoval pořizem a pilou. K dalšímu opracování sloužila hlavně rovná dláta, řezbáři prakticky vůbec nepoužívali dláto zvané „kozí nožka“. Až po vyřezání základu přišlo v malé míře na řadu půlkulaté dláto. (Jen František Pazderník používal pouze rovné dláto a nůž.) Detaily jako např. oči se obvykle nevyřezávaly, řezbáře by to při sériové výrobě zdržovalo. Po vyřezání se povrch sošky pokryje křídovým (sádrovým) podkladem spojeným kliehem a želatinou. Nakonec se nanáší polychromie – od inkarnátu přes žlutou po červenou, modrá se nanáší nakonec. Polychromii a zlacení

však získávaly zalánské dřevorezby až v příbramských pozlacovačských a štafířských dílnách.

Poslední část kolokvia tvořila komentovaná prohlídka výstavy „Fenomén zalánská madona“, jejímiž prostory s exponáty provázal autor výstavy Rudolf Šimek.

Příspěvky, doplněné o bohatou obrazovou dokumentaci, přednesené na kolokviu přinesly k tématu Panny Marie Svatohorské, k poutím, voskařství, devoční grafice a sochařské produkci v období baroka až počátku 20. století nové informace.

Helena Mevaldová
Beroun

Objímání s folklorem. Výstava k jubileu etnografa a emeritního ředitele muzea Pavla Popelky

Uherský Brod: Muzeum
J. A. Komenského,
29. 11. 2024 – 2. 3. 2025

Nebývá úplně běžné, aby muzejní instituce uspořádala výstavu k životnímu jubileu bývalého zaměstnance. Ale děje se to, jak jsme byli svědky v Muzeu Jana A. Komenského v Uherském Brodě, které u příležitosti 75. narozenin připravilo výstavu odbornému pracovníkovi, etnografovi a pak

dlouholetému řediteli PhDr. Pavlu Popelkovi, CSc. Jeho odborné aktivity na poli etnografie, folkloristiky, fotografie a filmu, ale i literatury jsou prezentovány na výstavě „Objímání s folklorem“, která byla veřejnosti zpřístupněna ve sloupovém sále uherskobrodského muzea 29. listopadu 2024. Výstava podle návrhu výtvarnice Alexandry Haluzové trvala do 2. března 2025.

Hned v úvodu můžeme připomenout, že Pavel Popelka patří mezi úspěšné absolventy Univerzity Jana Ev. Purkyně (dnes Masarykova univerzita) a „brněnské národopisné školy“, kterou rozvíjeli žáci profesora Antonína Václavíka, pedagogové Richard Jeřábek, Václav Frolec nebo nedávno zesnulý Dušan Holý. Původně samostatná katedra etnografie a folkloristiky se v době studia Pavla Popelky stala oddělením katedry historické. Obor zde vystudoval v letech 1969–1974 a studium ukončil diplomovou prací *Uzavírání manželství a svatba ve Strání. Příspěvek ke studiu společenských vztahů* pod vedením doc. Václava Frolce. Téma sledoval i později nejen badatelsky, jak dokládá kandidátská práce z roku 1980 s názvem *Tradiční svatba a sociální dynamika v uzavírání manželství na Uherskobrodsku*, ale i dokumentárně prostřednictvím fotografie a filmu. Knižní vydání problematiky neslo název *Od věnečku k obálence aneb Co všechno kdysi znamenala svatba na Uherskobrodsku a Moravských Kopanicích* (2011).